

Dokteren aan het Peizerdiep

Jan van den Broek

Inleiding

Het Groninger landschap mag dan niet zo spectaculair zijn, door zijn gecompliceerde wordingsgeschiedenis is het wel erg interessant¹. In feite is ons landschap de grootste historische bron die we hebben. Maar het is wel een bron die zich moeilijk laat interpreteren. Bovendien is ze onderhevig aan een onomkeerbaar vernietigingsproces dat steeds sneller verloopt.

In een onlangs verschenen studie over het Gorecht heb ik gegevens uit archieven in verband gebracht met wat het landschap rondom de stad Groningen tegenwoordig nog laat zien en wat er, blijkens oude kaarten, vroeger te zien was². Ook toen die tekst klaar was, bleef ik in de omgeving rondfietsen en op plattegronden turen. Daarbij vielen mij in de buurt van Dorkwerd enkele verschijnselen op die ik eerder over het hoofd had gezien, maar zeker nadere aandacht verdienen. Met het onderstaande artikel wil ik laten zien wat mij is opgevallen. Uiteraard heb ik me er niet van kunnen weerhouden om ook een poging tot interpretatie te doen.

In het uiterste noordwesten van de huidige gemeente Groningen grensden vroeger de gemeenten Hoogkerk en Aduard aan elkaar (afb. 1). Deze gemeenten waren de opvolgers van de grietenijen (rechtsgebieden) van Leegkerk-Dorkwerd en Aduard. Even ten noorden van de Dorkwerder wierde lag nog de minuscule rechtstoel van Platvoetshuis, waartoe ook de boerderij Kolde Ovent aan de westelijke Reitdiepsdijk behoorde. Ook in kerkelijke zin was dit een grensgebied. Ten noorden van Kleiwerd kwamen de grenzen van de kerspelen Leegkerk, Wierum en Dorkwerd bij elkaar. De grenzen van kerspelen (parochies) en rechtstoelen zijn vaak erg oud. In vele gevallen volgen ze natuurlijke, nu veelal verdwenen, waterlopen. Dikwijls ook hangen grenzen samen met de ontginning van land dat voordien niet kon worden gebruikt. Ook die kunstmatige grenzen kunnen van hoge ouderdom zijn.

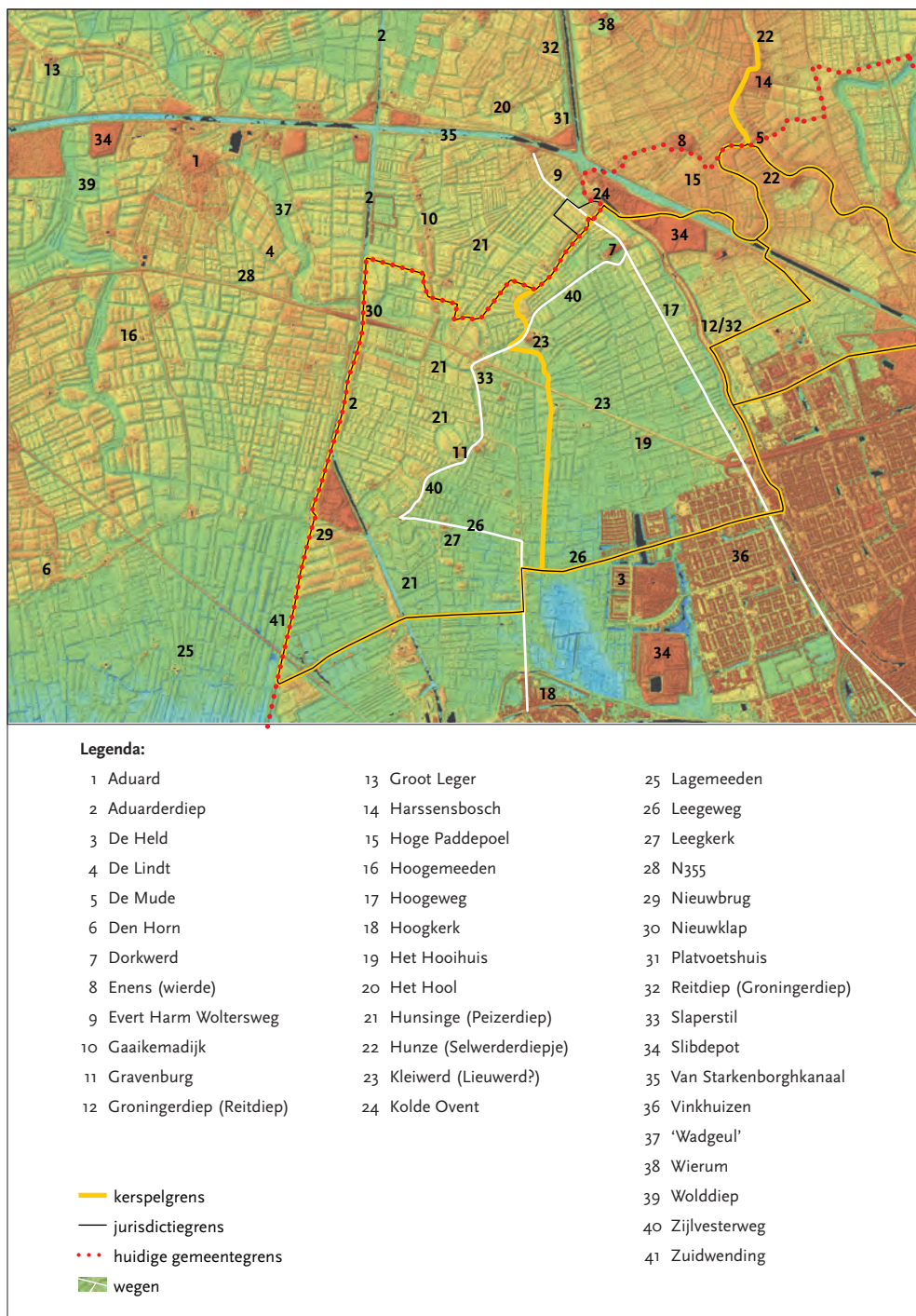
Kronkels en oorkonden

Het gebied ten westen van Groningen, ook dat wat in de middeleeuwen Lieuwerderwolde heette en geïdentificeerd kan worden als de streek van Hoogen Leegkerk, is ooit bedekt geweest met een laag veen³. Men neemt aan dat de bewoning van dit gebied al vóór het begin van onze jaartelling is begonnen. Als

1. De auteur dankt Redmer Alma, Gert Kortekaas en Mans Schepers voor hun adviezen.

2. Van den Broek 2007.

3. Lieuwerderwolde is 'het woldland van Lieuwerd'. Mogelijk heeft de tussen Leegkerk en Dorkwerd gelegen wierde Kleiwerd ooit 'Lieuwerd' geheten (Ligtendag 1995, 77).

Afb. 1. Kaart van het besproken gebied, op basis van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). Onder meer zijn de laagte tussen Hoogkerk en Groningen en de kronkels van de Hunsinge (het Peizerdiep) goed zichtbaar. De kleine jurisdictie ten noorden van Dorkwerd is de rechtstoel van Platvoetshuis en Kolde Ovent. Grenzen zijn slechts aangegeven voor zover ze voor het onderwerp van betekenis zijn. De ingetekende grenzen zijn ontleend aan de historische atlas van Siemens 1962.

Kaart: Adviesdienst Geo-informatie en ICT Rijkswaterstaat en Studio van Stralen, collectie Dienst RO/EZ.

gevolg van de ontginning verdween de veenlaag. Het bodempeil zakte en toen de zee actiever werd, moesten de bewoners hun huisterpen verlaten en werden nieuwe kleilagen afgezet. In het laatste kwart van het eerste millennium woonden er echter weer mensen langs de waterlopen. Ze konden zich in dit laaggelegen gebied slechts handhaven wanneer ze erin slaagden hun eigen water af te voeren en dat van hoger gelegen gebieden te weren⁴.

De belangrijkste waterlopen die vreemd water aanvoerden, waren (van west naar oost): het Peizerdiep, het Eelderdiep en de Drentse A. In de late middeleeuwen, vermoedelijk na 1313, heeft men het Eelderdiep ten zuiden van Hoogkerk naar het westen afgeleid en gecombineerd met het Peizerdiep⁵. Op de moderne hoogtekartaar zien we bij het Hooihuis, even ten noorden van de Groninger stadswijken De Held en Vinkhuizen, het spoor van een oude bedding, waarvan de herkomst niet bekend is. Verder toont de kaart ten oosten van Hoogkerk een opvallende laagte. We kunnen ons gemakkelijk voorstellen dat hier ooit water heeft gestroomd, maar naar het verloop ervan moeten we gissen. Mogelijk zijn hier alle overblijfsels van een oude bedding oversluid. Wat verder naar het westen zien we wel duidelijke kronkels. Het zijn sporen van een waterloop die in oude stukken Hunsinge wordt genoemd en waarvan de bovenloop als Peizerdiep bekend staat.

Er zijn verschillende pogingen gedaan om aan de hand van de in het landschap zichtbare kronkels een samenhangend beeld van deze rivier te reconstrueren. Het zijn met name S.P. Rietema, D. Kloppenburg en J. Kooper geweest die zich hieraan hebben gewaagd⁶. In zijn boek over het Aduarder zijlvest gaf W.J. Wieringa een samenvatting van de verschillende visies en in 1983 heeft ook Marijke Miedema zich over de loop van het Peizerdiep uitgelaten⁷. Uit moderne hoogtegegevens blijkt dat er, in tegenstelling tot wat eerder werd aangenomen, geen aanleiding is voor de veronderstelling dat het Peizerdiep/Hunsinge bij Nieuwbrug en Nieuwklap natuurlijke zijtakken in westelijke richting heeft gehad. De verbindingen die men daar tussen het Peizerdiep en andere beddingen ziet, zijn van kunstmatige aard. De Hunsinge kronkelde vanaf Hoogkerk noordwaarts langs Leegkerk, Gravenburg, Slaperstil en Kleiwerd. Ten oosten van de Gaaikemadijk zijn we de bedding even kwijt, maar ten zuiden van het Van Starckenborghkanaal herkennen we haar weer. Ze slingert vervolgens ten noorden van het kanaal langs de boerderij Het Hool en komt ten westen van de wierde van Wierum in het Reitdiep uit.

Een oorkonde waarvan de tekst alleen door een 17e-eeuws afschrift bewaard is gebleven, deelt mee dat het convent te Aduard, de zijlvesten van Lieuwerderwolde en die van Peize, Roder- en Foxwolde in 1313 samen een nieuwe zijl hebben gelegd op de plaats die Arbere heet⁸.

De betrouwbaarheid van deze tekst is onzeker en ook de interpretatie ervan levert problemen op. Aangenomen wordt echter dat het hier om de benedenloop van het Peizerdiep gaat. De betrokkenheid van Peize, Roder- en Foxwolde maakt dat ook waarschijnlijk. Uit de inhoud van de akte kan men opmaken dat een gedeelte van de waterloop is vergraven en dat er een sluis is gebouwd. Dat gebeurde ter vervanging van oudere waterstaatkundige werken in de buurt van het Aduarder klooster. De tekst zwijgt over het precieze doel van de onderneming.

4. Miedema 1983, 324-325, 327.

5. Zie Van den Broek 2007, 247-248.

6. Rietema 1924, 108-120; Kloppenburg 1944, 329-356, 429-455; Kooper 1939.

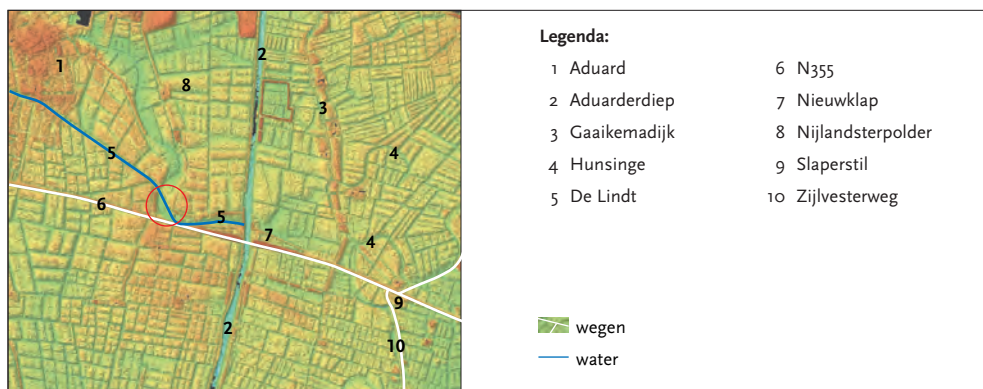
7. Wieringa 1946, 25-34; Miedema 1983, 52 en 54.

8. Blok e.a. 1896-1899 (I), 241.

Het kan gaan om de afwatering van het gebied der zijlvesten, om verbetering van de bevaarbaarheid van de waterloop of om een combinatie van deze doeleinden.

We weten zelfs niet met zekerheid waar we het in de oorkonde genoemde Arbere moeten zoeken. Rietema meende de plek te hebben gevonden: bij een boerderij ten zuiden van Fransum⁹. Anderen echter denken dat Arbere de oude naam is van het huidige Aduarderzijk¹⁰. Ik ben geneigd om, net als Rietema, aan te nemen dat met Arbere een plek tussen Aduard en Fransum bedoeld is, maar volg hem niet in zijn opvatting dat het water van het Peizerdiep vanaf dit punt noordwaarts stroomde (de Middagster Riet)¹¹. Met Kooper vermoed ik dat het Peizerdiep hier uitkwam in de brede wadgeul, die de landschappen Humsterland en Middag scheidde en in het noorden tussen Ezinge en Saaksum in het Reitdiep uitmondde. De huidige Oude Tocht en Kliefslot zijn overblijfsels van deze geul, die waarschijnlijk in de vroege middeleeuwen is ontstaan. Even ten westen van Arbere, direct ten oosten van de boerderij Groot Leger, stroomde ook het uit de Lagemeeden afkomstige Wolddiep in de brede geul uit. Indien de zijl bij Arbere een combinatie van vloed- en ebdeuren is geweest, kan hij hebben gediend om het peil in het Peizerdiep ten oosten en zuiden van Aduard zodanig te reguleren, dat men de stroom ook bij laag tij met schuiten kon bevaren.

Wanneer het water van het Peizerdiep inderdaad ten noorden van Aduard in de genoemde wadgeul uitkwam en de ingrepen van 1313 een verbetering betroffen van een reeds bestaande toestand, moet er al eerder een verbinding tot stand zijn gebracht tussen Peizerdiep/Hunsinge en de geul ten noorden van Aduard. Over het noordelijke deel van deze verbinding kan geen misverstand bestaan. Het ligt voor de hand dat men voor de afleiding van het water van de Hunsinge gebruik heeft gemaakt van het zuidelijke uiteinde van de wadgeul. Dit gedeelte is ten oosten en zuidoosten van Aduard duidelijk zichtbaar op de hoogtekaart. Een opvallende laagte ten westen van Nieuwklap, op de plek waar De Lindt van de N355 afwijkt, herinnerde tot voor kort aan deze geul. De laagte is in 2006 opgevuld met van elders aangevoerde klei (afb. 2 en 3).

Afb. 2. De omgeving van Nieuwklap. De laagte binnen de cirkel is onlangs opgehoogd.
 Kaart: AHN en Studio van Stralen.

9. De boerderij geniet tegenwoordig bekendheid vanwege het miniatuurkerkje dat boer Albert Harkema op het erf bouwde.
10. Siemans 1974, 35 en 65, voetnoot 66; zie echter Van den Broek 2007, 366.
11. Ook in de meest recente publicatie over het Groninger landschap wordt de Middagster Riet (een bedding die tussen Fransum en Allersma noordwaarts kronkelt) aangeduid als Peizerdiep; zie Schroor en Meijering 2007, 154 (kaartje) en 156.

Afb. 3. De laagte opgehoogd, winter 2006/2007. Foto: Jan van den Broek, Groningen.

Minder duidelijk is hoe men het water van Peizerdiep/Hunsinge naar de geul bij Nieuwklap heeft gekregen. Ik zie daarvoor twee mogelijkheden en neem aan dat ze ook allebei werkelijk dienst hebben gedaan. De oudste verbinding bevond zich ter hoogte van Nieuwklap zelf en was oost-west-georiënteerd. De kronkels van de Hunsinge naderden de geul hier tot op enkele honderden meters, zodat het betrekkelijk eenvoudig moet zijn geweest om het rivierwater naar het westen af te leiden. De tweede – jongere – verbinding bevindt zich ter hoogte van Leegkerk en maakt gebruik van de zwetsloot tussen Hoogemeeden en Lieuwerderwolde, die waarschijnlijk in de 13e eeuw is gegraven. Ik kom daarop later terug.

In of omstreeks 1335 is sprake geweest van een nieuwe sluis te Aduard. De betrokken partijen konden het niet eens worden over de bekostiging van de bouw en het onderhoud ervan. Enkele arbiters beslechtten de kwestie. De zijlvesten van Roden, Peize, Foxwolde en Lieuwerderwolde moesten tweederde van de kosten dragen, Aduard een derde deel¹². De nieuwe sluis bij Aduard lijkt niet het resultaat opgeleverd te hebben dat men ervan had verwacht.

In 1360 kregen de ingelanden van de Noord- en Zuidhoen (het gebied ten westen van de Drentse A, direct buiten de Groninger Apoort) toestemming hun water te lozen via de watergangen van hun westelijke burens, de landeigenaren van Tammengeland en Lieuwerderwolde. Uiteindelijk zou het naar een bij Wierum te bouwen sluis worden geleid¹³. Aduard was in deze zaak geen partij en ook de andere partners die gebruik maakten van de sluis bij Arbere, worden niet genoemd. Dit, en het feit dat sprake is van uitwatering bij Wierum, maakt het twijfelachtig of het de bedoeling is geweest het water van de Hoenen via de Hunsinge af te voeren, maar onmogelijk is het niet¹⁴. In ieder geval lijkt het erop dat dit water via de Hoensloot en het Hoendiep westwaarts mocht afstromen. Misschien liep het even ten oosten van Hoogkerk in enkele haakse bochten noord- en westwaarts, om vervolgens in de Hunsinge uit te komen. Het is echter ook mogelijk – en veel waarschijnlijker – dat het van Hoogkerk noordwaarts werd geleid door de watergangen van Lieuwerderwolde en dat men van plan is geweest een nieuwe waterloop in de richting van Wierum te leggen.

12. Blok e.a., 1896-1999 (II), 1231.

13. Ibidem, 1234.

14. In mijn studie over het Gorecht ben ik daarvan wel uitgegaan (Van den Broek, 2007, 248).

In 1382 maakten Aduard, Lieuwerderwolde, Peize, Roden en Foxwolde afspraken over de organisatie van hun samenwerking op waterstaatkundig terrein. De genoemde partijen loosden alle via de Aduarderzijl bij Arbere. Waarschijnlijk heeft het ophouden van het water van het Peizerdiep bij Arbere zelf bijgedragen tot het dichtslibben van de wadgeul tussen Den Ham en Fransum. Hierdoor werd de zijl, zoals men in Groningerland zei, *staf*: de deuren kwamen vast te zitten in de modder en de sluis hield op te functioneren.

Een goede oplossing voor de waterstaatkundige problemen werd pas gerealiseerd, toen vanaf Nieuwklap een nieuw kanaal in noordelijke richting werd gegraven (het Aduarderdiep) en bij de monding ervan, anderhalve kilometer ten noorden van Feerwerd, een nieuwe zijl werd gebouwd (Aduarderzijl). Hierdoor werd het mogelijk het Drentse water en ook dat van het lage Lieuwerderwolde via de kortst mogelijke weg benedenstrooms op het Reitdiep te lozen. Vermoedelijk heeft dit aan het eind van de 14e of in het begin van de 15e eeuw zijn beslag gekregen¹⁵.

Legenda:

- 1 Dorkwerd
- 2 Enens (wierde)
- 3 Groninger diep of Reitdiep
- 4 Harssensbosch
- 5 Het Hool
- 6 Hunsinge of Peizerdiep
- 7 Hunze (Selwerderdiepje) met de Mude
- 8 Kleiwerd
- 9 Kolde Ovent
- 10 Reitdiep
- 11 Slibdepot
- 12 Van Starkenborghkanaal
- 13 Wierum
- 14 Paddepoelsterweg

Afb. 4. Het gebied tussen Kleiwerd en Harssensbosch.
Kaart: AHN en Studio van Stralen.

Sporen bij Dorkwerd

Op de hoogtekaart zien we ten noordwesten van de Dorkwerder wierde een opvallend langgerekte hoogte met een parallel daaraan lopende sloot (afb. 4 en 5)¹⁶. Het rechte verloop van de rug wijst erop dat we hier met een door mensenhand opgeworpen hoogte te maken hebben. Het kan het overblijfsel zijn van een doelbewust aangelegde dijk (zoals Rietema en Kloppenburg meenden), maar men zou ook kunnen denken aan het onbedoelde gevolg van het uitgraven en onderhouden van de watergang ernaast. Boringen die in het voorjaar van 2007 zijn verricht, doen vermoeden dat de eerste verklaring niet erg waarschijnlijk is,

15. Blok e.a. 1896-1999 (II), 704 (1 mei 1382); zie voor het Aduarderdiep de akte van 17 september 1407, waarin melding wordt gemaakt van de Aduarder 'blokzijl' (Kooper 1939, 135; zie ook Van den Broek, 2007, 249-250).
16. Het is niet overbodig erop te wijzen dat de afgebeelde kaart en het door mij gebruikte vocabulaire een verkeerd beeld van de situatie kunnen oproepen. Waar we 'bergen en dalen' menen te zien, gaat het in werkelijkheid om hoogteverschillen van enkele tientallen centimeters. Het grootste hoogteverschil ter plaatse bedraagt nog geen meter.

Afb. 5. Een langgerekte rug met flankerende sloot ten noordwesten van Dorkwerd lijkt bij de boerderij Kolde Ovent door te lopen. Ook tussen het Van Starckenborghkanaal en het Selwerderdiepje (de Hunze) zijn vage sporen te zien. Kaart: AHN en Studio van Stralen.

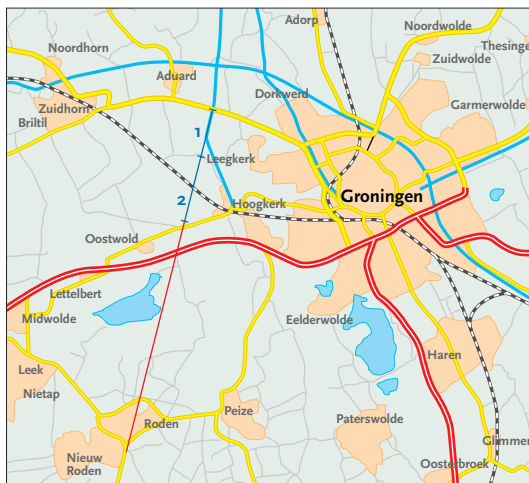
maar laten ruimte voor de tweede interpretatie. De combinatie van een laagte en flankerende hoogte loopt door aan de noordzijde van de Evert Harm Woltersweg, vlak bij de boerderij Kolde Ovent¹⁷. Zelfs ten noordoosten van het Van Starckenborghkanaal, in de Hoge Paddepoel, zien we (ongeveer) in het verlengde van de sporen bij Dorkwerd nog een vage lichtere zone. De overeenkomst in oriëntatie van de sloten in dat gebied met die van de sporen ten westen van het Reitdiep is weliswaar niet overduidelijk, maar desondanks zeer opmerkelijk. De meest noordelijke van de hier bedoelde sloten loopt aan de zuidkant langs de wierde Enens, kruist de Paddepoelsterweg en komt uit op een punt, dat enkele tientallen meters stroomafwaarts ligt van de plek waar de Hunze een oude zijtak opnam. Toen in de 13e eeuw het Groninger of Reitdiep werd gegraven om het water van de Drentse A een nieuwe loop te geven, heeft men de nieuwe watergang bij Dorkwerd aangesloten op deze oude bedding (zie de streepjeslijn op afb. 10). De plaats waar deze in de Hunze uitmondde, noemde men toen De Mude (monding).

Is er een verhaal te vertellen waarin deze sporen en ook de besproken oorkonden passen? De percelering van het gebied ten noordwesten van Dorkwerd hangt samen met de genoemde watergang-met-rug. De sloten in dit gebied lopen er parallel aan of staan er haaks op. Deze omstandigheid, samen met het feit dat de sloot langs de langgerekte hoogte van oudsher een grensfunctie vervult, wekt het vermoeden dat we hier te maken hebben met een element van hoge ouderdom. Mogelijk is de watergang ten tijde van de (her)occupatie van dit gebied gegraven. Het zou dan kunnen gaan om een vroege (12e-eeuwse?) poging tot afleiding van het overvloedige water uit de laaggelegen landen van Lieuwerderwolde. Doordat deze watergang ten noorden van Kleiwerd aansloot op een kronkel van de Hunsinge, kon ook het door die rivier stromende Drentse water worden afge-

17. De naam van deze boerderij ('Koude oven') herinnert eraan dat hier eens een 'warme (steen)oven' heeft gestaan. De geringe maaiveldhoogte van het aangrenzende, tegen de Reitdiepsdijk gelegen perceel is het gevolg van het delven van grondstof voor deze steenoven.

voerd. Het graven van de watergang Kleiwerd-Dorkwerd-Paddepoel kan zelfs vooral bedoeld zijn geweest om de oorspronkelijke benedenloop van de Hunsinge te vervangen die, zoals we hebben gezien, langs de latere boerderij Het Hool in de richting van Wierum kronkelde.

Als gevolg van de hoge ligging van de landerijen in de Hoge Paddepoel zal deze afleiding naar de Hunze niet erg succesvol zijn geweest. Waarschijnlijk was het al snel nodig een andere uitweg te zoeken. De hierboven genoemde wadgeul bij Aduard bood zich aan als een voor de hand liggende oplossing. Om het water daarheen te krijgen was het voldoende een enkele honderden meters lange doorsteek te maken in westelijke richting.

Afb. 6. Aduarderdiep tussen Nieuwklap en Nieuwbrug (1) en de Zuidwending (2) is geraaid op de kerk te Roden.
Kaart: Studio van Stralen.

De volgende stap in de verbetering van de waterstaatkundige toestand bestond uit het afsnijden van de kronkels van de Hunsinge tussen Leegkerk en het huidige Slaperstil. Hiertoe werd het Drentse water ten westen van Leegkerk afgeleid naar de zwetsloot, die ten tijde van de ontginning en verdeling van dit woldgebied (begin van de 13e eeuw?) was gegraven en die vanaf de plaats van het huidige Nieuwklap was geraaid op de kerk van Roden, zo'n 5½ kilometer verder naar het zuiden (afb. 6)¹⁸. De sloot vormde de grens tussen Hoogemeeden en Lagemeeden enerzijds en Hoogkerk en Leegkerk anderzijds¹⁹. In het noorden sloot deze watergang aan op de eerder gegraven verbinding tussen de Hunsinge en de wadgeul bij Aduard. Het noordelijke stuk van de zwetsloot kennen we nu als het anderhalve kilometer lange gedeelte van het Aduarderdiep tussen Nieuwbrug en Nieuwklap, het zuidelijke gedeelte heet nu Zuidwending. Door deze ingreep kon het gebied tussen Aduard en Dorkwerd verder worden ontwikkeld. De aanleg van de Gaaikemadijk zou daarin kunnen passen.

Hierboven hebben we gezien dat in een oorkonde van 1360 gerept wordt van het leggen van een nieuwe zijl bij Wierum. Door die sluis zou ook het water van de Hoenen ten westen van Groningen worden geloosd. Dit plan kan in verband

18. Men kan slechts gissen naar het antwoord op de vraag waarom men bij het verdelen van dit gebied is uitgegaan van de plek van het huidige Nieuwklap. De oudste vermelding van de kerk van Roden dateert uit 1139, zie Blok e.a. 1896-1899 (I), 27.
19. Ze was tevens de grens tussen de Ommelander kwartieren Vredewold en Middag. Ook nu nog dient deze watergang als grens; ze vormt de westgrens van de gemeente Groningen.

Afb. 7. Tochtsloot ten westen van Dorkwerd vanaf de Zijlvestersweg in noordelijke richting, voorjaar 2007.

Foto: Jan van den Broek, Groningen.

Afb. 8. Tochtsloot ten westen van Dorkwerd vanaf de Evert Harm Woltersweg in zuidelijke richting, voorjaar 2007.
Foto: Jan van den Broek, Groningen.

staan met een ander opmerkelijk verschijnsel in de nabijheid van Dorkwerd, waarop ik de aandacht wil vestigen. Ik doel op de tochtsloot die ten westen van de wierde noordwaarts loopt (afb. 7 en 8). Tegenwoordig loopt de sloot aan de noordzijde dood tegen de Evert Harm Woltersweg. Ten noorden van die weg vertoont de hoogtekkaart niet meer dan een minimaal kleurverschil in het verlengde

Legenda:

- 1 Dorkwerd
- 2 Dorkwerdersluis
- 3 Enens
- 4 Evert Harm Woltersweg
- 5 Groningerdiep (Reitdiep)
- 6 Hoogeweg
- 7 Hunze/Selwerderdiepje en Mude
- 8 Kleiwerd
- 9 Kolde Ovent
- 10 Reitdiep (vak Dorkwerd-Wierum)
- 11 Slibdepot
- 12 Van Starkenborghkanaal
- 13 Zijlvestersweg

Afb. 9. Ten westen van Dorkwerd doorsnijdt een noord-zuid gerichte tochtsloot de verkaveling. Een vaag spoor ervan is ook ten noorden van de Evert Harm Woltersweg zichtbaar. Kaart: AHN en Studio van Stralen.

Afb. 10. De streepjeslijn markeert de nu aan het oog onttrokken oude bedding, die de verbinding vormde tussen het Groningerdiep en de Hunze. Kaart: AHN en Studio van Stralen.

van de sloot. Maar het is genoeg om de suggestie te wekken dat de sloot ook daar heeft doorgelopen (afb. 9 en 10). In het veld is deze laagte nauwelijks meer te zien. Als we de blik echter op de nabije Reitdiepsdijk richten, blijkt dat hier wel degelijk een sloot moet hebben gelopen en dat die zelfs een in het oog springend spoor heeft nagelaten. Ik doel hier op de opvallende verzakking van de dijkvoet op de plaats waar de dijk de voormalige sloot kruist, even ten noorden van de boerderij Kolde Ovent (afb. 11 en 12).

Het huidige Reitdiepvak Dorkwerd-Wierum ligt in het noordelijke verlengde van de bedoelde tochtsloot. Aan de zuidzijde, bij de Zijlvesterweg, sluit de sloot aan op een watergang, die tot de hoofdstructuur van het gebied ten zuiden van Dorkwerd behoort. In het bijzonder de oriëntatie van de sloot is van belang: ondanks een lichte knik is ze nagenoeg gelijk aan die van het genoemde Reitdiep-

Afb. 11. De boerderij Kolde Ovent aan de Reitdiepsdijk ten noorden van Dorkwerd, winter 2006/2007. Foto: Jan van den Broek, Groningen.

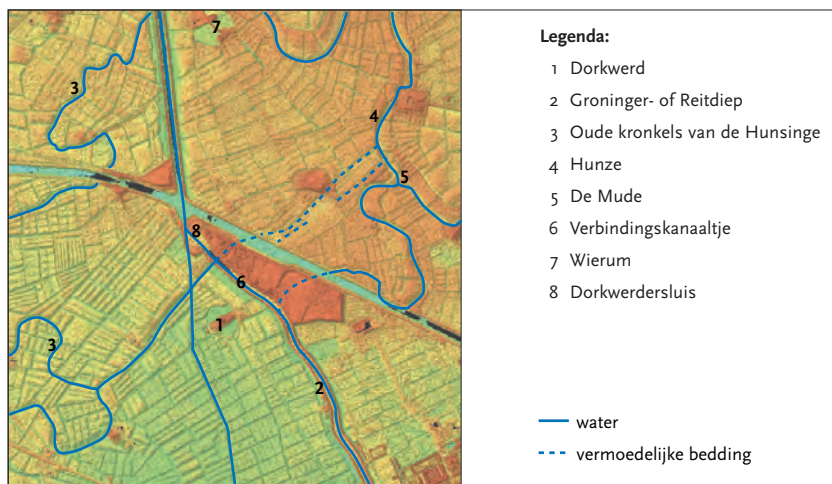

Afb. 12. Verzakke dijkvoet ten zuiden van de Dorkwerdersluis, winter 2006/2007. Foto: Jan van den Broek.

vak en ze doorsnijdt de verkaveling ten noorden van Dorkwerd. Vooral dit laatste punt is van betekenis voor de datering van de sloot, zij het uitsluitend in relatieve zin. Het maakt duidelijk dat men deze watergang, die kennelijk bedoeld was ter verbetering van de afwatering van het ten zuiden van Dorkwerd gelegen lage land, heeft gegraven *nadat* de verkaveling van het gebied ten noordwesten van Dorkwerd tot stand was gekomen.

Er zijn geen schriftelijke bronnen bewaard gebleven die aantonen dat het plan om bij Wierum een nieuwe sluis te leggen, ook echt gerealiseerd is. We weten ook niet of de geplande sluis het afstromen van een al bestaande watergang moest reguleren, of dat men in 1360 nog met het graven daarvan moest beginnen. Een kanaalvak Dorkwerd-Wierum past echter goed bij het plan om ten behoeve van de afwatering van Lieuwerderwolde een sluis bij Wierum te leggen. Ik vermoed dan ook dat de tochtsloot die op het bijgaande kaartje met een donkerblauwe lijn is aangegeven, het zuidelijke deel is geweest van een watergang, die helemaal tot Wierum heeft doorgelopen.

Zoals we zagen, zijn betrekkelijk kort daarna, zo rond 1400, het Aduarderdiep en de Aduarderzijl tot stand gekomen. Hierdoor was men, voor wat het Peizerdiep betreft, niet meer aangewezen op de aan verzanding onderhevige uitwatering bij Arbere. Maar ook voor het lage land van Lieuwerderwolde betekende het graven van het Aduarderdiep een grote verbetering. In plaats van naar het noorden, richting Wierum, kon dit gebied zijn eigen water voortaan in westelijke richting, op het nieuwe afwateringskanaal, lozen. Hierdoor verloor de watergang Dorkwerd-Wierum zijn oorspronkelijke functie en kon deze een ander doel gaan dienen: de verbetering van het Groninger of Reitdiep. Tot dan toe slingerde de gezamenlijke bedding van Drentse A en Hunze zich in wijde bochten door het land tussen Adorp en Wierum, waarna de rivier zich in kleinere kronkels noordwaarts wendde. Door het graven van een 700 meterslang verbindingskanaaltje ten oosten van Dorkwerd werd het in de 13e eeuw gegraven Reitdiep ter plaatse van de huidige Dorkwerdersluis aangesloten op de watergang Dorkwerd-Wierum (afb. 13). Zo ontstond de Reitdiepbedding die ook heden ten dage nog bestaat.

Afb. 13. De besproken landschapselementen bij Dorkwerd op één kaartje weergegeven.

Kaart: AHN en Studio van Stralen.

Het bovenstaande is een poging tot interpretatie van enkele bijzonderheden die eerst door de AHN-kaart zichtbaar zijn geworden. Wellicht zullen nadere bestudering van relevante teksten en aanvullend onderzoek naar de (relatieve) ouderdom van landschapselementen meer duidelijkheid kunnen scheppen in de manier waarop het gebied ten westen en noorden van Groningen in gebruik is genomen.

Literatuur

- Blok, P.J. e.a., *Oorkondenboek van Groningen en Drente*. (2 dln). Groningen, 1896-1899.
- Broek, J. van den, *Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600)*. Assen, 2007.
- Kloppenburg, D., 'De waterstaatkundige ontwikkeling van het Westerkwartier' in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* dl. 61 (1944), 329-356, 429-455.
- Kooper, J., *Het waterstaatsverleden van de provincie Groningen*. Groningen, 1939.
- Miedema, M., *Vijftientwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen*. Groningen, 1983 (eigen uitgave).
- Ligtendag, W.A., *De wolden en het water*. Groningen, 1995.
- Rietema, S.P., 'Het Aduarderdiep en de Aduarderzijk', in: *Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1924 (1923)*, 108-120.
- Schroor, M. en J. Meijering, *Golden Raand*. Groningen, 2007.
- Siemens, B.W., *Historische Atlas van de provincie Groningen*. Groningen, 1962.
- Siemens, B.W., *Dijkrechten en zijlvesten*. Groningen, 1974.
- Wieringa, W.J., *Het Aduarder zijlvest in het Ommelander waterschapswezen*. Groningen, 1946.